

האוניברסיטה העברית בירושלים

סילבוס

דת, לאומיות וסוציאליזם ביהדות ובאסלאם בעידן המודרני -
140072

תאריך עדכון אחרון 28-08-2025

נקודות זכות באוניברסיטה העברית: 4

תואר: בוגר

היחידה האקדמית שאחראית על הקורס: מחשבת ישראל

השנה הראשונה בתואר בה ניתן ללמוד את הקורס: 0

סמסטר: סמסטר א'

שפת ההוראה: עברית

קמפוס: הר הצופים

מורה אחראי על הקורס (רכז): פרופ מאיר חטינה

דוא"ל של המורה האחראי על הקורס: meir.hatina@mail.huji.ac.il

שעות קבלה של רכז הקורס: שעת קבלה: מאיר - יום שני, חדר 6309, 16:00-15:00; בני - בתיאום מראש.

מורי הקורס:

פרופ בנימין בראון,
פרופ מאיר חטינה

תאור כללי של הקורס:

הזמן המודרני באירופה הנוצרית הביא עימו אידיאולוגיות חדשות שאתגרו את הדת המסורתית. הבולטות שבהן היו הלאומיות והסוציאליזם לגווניהן. שתיהן חדרו, בדרכים שונות, אל הדתות האחרות שעימן באה התרבות האירופית במגע, ובהן היהדות והאסלאם. תגובותיהן של הדתות הללו לא איחרו לבוא, והן היו מגוונות ומרתקות: בתנועות דתיות אחדות התפתחה ביקורת חריפה על האידיאולוגיות המודרניות, תוך ניסיון להגן על הדת המסורתית מפני השפעתן; בתנועות אחרות נעשו ניסיונות לשלב אותן עם הדת המסורתית או אף לסגל את הדת המסורתית אליהן; במקרים מסוימים אף סייעו תנועות אלה לעצב דתיות חדשה. מכל מקום, ברור כי הלאומיות והסוציאליזם שימשו זרז עצום עבור כוח היצירה הדתי, והיצירתיות גדלה ככל שהרעיונות הללו השתלבו אל תוך הסדרים פוליטיים חדשים בחסות מדינות הלאום הפוסט-קולוניאליות. הקורס יבחן אישים ורעיונות שמייצגים תגובות מגוונות ביהדות ובאסלאם בזמן המודרני כלפי האידיאולוגיות שטלטלו את המערב ואת מחוזות השפעתו, יעמוד על השווה והשונה ביניהן ויברר את כוחן האינטלקטואלי והחברתי-פוליטי.

מטרות הקורס:

היכרות עם אידיאולוגיות מודרניות עיקריות ביהדות ובאסלאם שמיקמו עצמן בדרכים שונות על משולש דת-לאומיות-סוציאליזם, תוך רכישת פרספקטיבה השוואתית.

תוצרי למידה

בסיומו של קורס זה, סטודנטים יהיו מסוגלים:

רכישת יכולת לקרוא מחקרים בסיסיים בהגות יהודית ומוסלמית בזמן המודרני; רכישת יכולות לקרוא טקסטים תיאולוגיים ואידיאולוגיים ברמה בסיסית; רכישת מתודה השוואתית לגבי תנועות פוליטיות במרחבים דתיים שעברו מודרניזציה.

דרישות נוכחות (%) :

100%

שיטת ההוראה בקורס: הרצאה ודיון

רשימת נושאים / תכנית הלימודים בקורס:

- נושא 1: מבוא (א): נאורות, מסורת ומודרנה (מאיר); הרעיון הלאומי במאה ה-19 באירופה (בני)
- נושא 2: מבוא (ב): הרעיון הסוציאליסטי במאה ה-19 (בני ומאיר)
- נושא 3: מבוא (ג): זרמים חדשים במחשבה הערבית-האסלאמית של המאה ה-19 (מאיר)
- נושא 4: לאומיות יהודית חילונית: הציונות של הרצל, אחד העם וז'בוטינסקי (בני)

- נושא 5: לאומיות ערבית חילונית: עבד אל-רחמן אל-כואכבי וסאמי שווכת (מאיר)
- נושא 6: סוציאליזם יהודי חילוני: הבונד (מרצה אורח: פרופ' נתי כהן)
- נושא 7: לאומיות דתית יהודית: הציונות הדתית של הרב ריינס (בני)
- נושא 8: לאומיות דתית יהודית: הציונות הדתית של הרב קוק (בני)
- נושא 9: לאומיות דתית יהודית: הציונות הדתית של המקובלים הספרדים (מרצה אורח: ד"ר נתנאל הרשקוביץ)
- נושא 10: פאן-מזרחיות (מרצה אורח: מר אור פיטוסי)
- נושא 11: לאומיות דתית ערבית: האחים המוסלמים (מאיר)
- נושא 12: אנטי-ציונות דתית: יצחק ברויאר (בני)
- נושא 13: אנטי-לאומיות דתית: הרבי ממונקאטש (בני)
- נושא 14: אנטי-לאומיות אסלאמית: סייד קוטב (מאיר)
- נושא 15: אנטי-לאומיות אסלאמית: איתואללה ח'ומיני (מאיר)
- נושא 16: סוציאליזם לאומי יהודי, חילוני ודת: סירקין, בורוכוב ושח"ל (בני או מרצה אורח/ת)
- נושא 17: סוציאליזם לאומי חילוני בעולם הערבי: הבעת' והנאצריזם (מאיר)
- נושא 18: סוציאליזם דתי בעולם הערבי: מחמוד שלתות ומוצטפא אל-סבאעי (מאיר)
- נושא 19: סוציאליזם אוטופי ציוני דתי-לא-אורתודוקסי: מרטין בובר (בני)
- נושא 20: פולמוסי דת ומדינה בעולם הערבי (מאיר)
- נושא 21: פולמוסי דת ומדינה בישראל (בני)
- נושא 22: הפרדת דת ומדינה: ישעיהו ליבוביץ' (בני)
- נושא 23: שבירת גבולות לאומיים: אל-קאעדה ודאע"ש (מאיר)
- נושא 24: פרספקטיבה (מאיר ובני)

חומר חובה לקריאה:

נושא 1: מבוא (א): נאורות, מסורת ומודרנה (מאיר); הרעיון הלאומי במאה ה-19 באירופה (בני)
עמנואל קאנט, "תשובה לשאלה: נאורות מהי?", בתוך הנאורות: פרוייקט שלא נשלם? עורך: עזמי
בשארה (תל אביב, 1997), עמ' 45-52; ג'ורג' ה' סאביין, תולדות תורת המדינה (תל אביב, תשכ"ד),
כרך ב, עמ' 156-177.

נושא 2: מבוא (ב): הרעיון הסוציאליסטי במאה ה-19 (בני ומאיר)
שלמה זנד, קיצור תולדות השמאל בעולם (תל אביב, 2021), עמ' 57-101.

נושא 3: מבוא (ג): זרמים חדשים במחשבה הערבית-האסלאמית של המאה ה-19 (מאיר)
ה.א.ר. גיב, מגמות חדשות באסלאם (תל אביב, 1976), עמ' 54-75.
סלאמה מוסא, "על פרשת דרכים", בתוך: לפסל תרבות במצרים: תכנון תרבותי, זהות לאומית ושינוי
חברתי במצרים, 1890-1939, עורכים: ישראל גרשוני, אורית בשקין וליאת קוזמא (תל אביב, 1999),
עמ' 123-138.

נושא 4: לאומיות יהודית חילונית: הציונות של הרצל, אחד העם וז'בוטינסקי (בני)
שלמה אבינרי, הרעיון הציוני לגווניו (תל אביב, תש"ם), פרקים י, יב, טז (עמ' 105-118, 135-144,
182-214).

נושא 5: לאומיות ערבית חילונית: עבד אל-רחמן אל-כואכבי וסאמי שווכת (מאיר)
עבד אל-רחמן אל-כואכבי, יסודות האסלאם הסלפי: פרוטוקול ועידת התחייה האסלאמית באם הערים
מכה 1899 (תל אביב, 2015), עמ' 7-24, 190-199, "The Profession of Shawkat Sami",

Death," in Sylvia G. Haim, *Arab Nationalism: An Anthology* (Berkeley: University of California Press, 1962), pp. 97-99.

נושא 6: סוציאליזם יהודי חילוני: הבונד (מרצה אורח: פרופ' נתי כהן)
Daniel Blatman, "Bund", in: *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*,
online access: <https://encyclopedia.yivo.org/article/146> ; Antony Polonsky, *The Jews in Poland and Russia* (Jerusalem, 2009), vol. 2, pp. 30-38.

נושא 7: לאומיות דתית יהודית: הציונות הדתית של הרב ריינס (בני)
שפירא, "הרב יצחק יעקב ריינס - מייסדה של הציונות הדתית: הלכה, הגות, מעשה", בתוך: מאה שנות
ציונות דתית (רמת גן, תשס"ג), כרך א, עמ' 381–408.

נושא 8: לאומיות דתית יהודית: הציונות הדתית של הרב קוק (בני)
צבי ירון, משנתו של הרב קוק (ירושלים, תשנ"ג), פרק עשירי, עמ' 231-284; בנימין איש-שלום, הרב
קוק בין רציונליזם למיסטיקה (תל אביב, תש"ן), עמ' 17–23 ו-265.

נושא 9: לאומיות דתית יהודית: הציונות הדתית של המקובלים הספרדים (מרצה אורח: ד"ר נתנאל
הרשקוביץ)
נתנאל הרשקוביץ, ארץ ישראל ומשיחיות בהגות הקבלית בראי הלאומיות: מקובלים יוצאי חלב ובגדד
בירושלים במחצית הראשונה של המאה העשרים (עבודת דוקטור, תשפ"ד), עמ' 245-276.

נושא 10: פאן-מזרחיות (מרצה אורח: מר אור פיטוסי)
Mattias Gori Olesen, "From Ottoman Caliphate to League of Eastern Nations: Egyptian Easternist Worldmaking in the Late and Post-Ottoman Age," *Die Welt des Islams* (2025), pp. 1-32.

נושא 11: לאומיות דתית ערבית: האחים המוסלמים (מאיר)
חסן אל-בנא, האסלאם הוא בשורתנו והג'האד דרכנו (תל אביב, 2012), עמ' 121-159.

נושא 12: אנטי-ציונות דתית: יצחק ברויאר (בני)
אליעזר שביד, "מדינת התורה" במשנתו של יצחק ברויאר", בתוך: יצחק ברויאר - עיונים במשנתו,
עורכת: רבקה הורביץ (רמת גן, תשמ"ח), עמ' 125-146.

נושא 13: אנטי-לאומיות דתית: הרבי ממונקאטש (בני)
אביעזר רביצקי, "מונקאטש וירושלים: הפלג החרדי הרדיקלי ושאלת ארץ ישראל", בתוך: ציונות ודת
(ירושלים, תשנ"ד), עמ' 81–107.

נושא 14: אנטי-לאומיות אסלאמית: סייד קוטב (מאיר)
עמנואל סיון, קנאי האסלאם (תל אביב, 1986), עמ' 28-60.

נושא 15: אנטי-לאומיות אסלאמית: איתואללה ח'ומיני (מאיר)
Hamid Algar, *Islam and Revolution: Writings and Declarations of Imam Khomeini*
(Berkeley, 1981), pp. 40-54.

נושא 16: סוציאליזם לאומי יהודי, חילוני ודתי: סירקין, בורוכוב ושח"ל (בני או מרצה אורח/ת)
שלמה אבינרי, הרעיון הציוני לגווניו (תל אביב, תש"ם), עמ' 145-173; אריה פישמן, "הפועל המזרחי

1935-1921", בתוך: מאה שנות ציונות דתית, עורכים: אבי שגיא ודוב שוורץ (רמת גן, תשס"ג), כרך ב, עמ' 303-317.

נושא 17: סוציאליזם לאומי חילוני בעולם הערבי: הבעת' והנאצריזם (מאיר)
Michel Aflaq, "Nationalism and Revolution," in Sylvia G. Haim, *Arab Nationalism: An Anthology* (Berkeley, 1962), pp. 242-249; Relli Shechter, *The Egyptian Social Contract: A History of State-Middle Class Relations* (Edinburgh, 2023), pp. 91-118.

נושא 18: סוציאליזם דתי בעולם הערבי: מחמוד שלתות ומוצטפא אל-סבאעי (מאיר)
Kemal H. Karpat, *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East* (New York: Frederick A. Frederick Publishers, 1968), pp. 126-132; John J. Donohue and John L. Esposito (eds.), *Islam in Transition: Muslim Perspectives* (New York: Oxford University Press, 1982), pp. 120-128.

נושא 19: סוציאליזם אוטופי ציוני דתי-לא-אורתודוקסי: מרטין בובר (בני)
שלום רצבי, "היסטוריה מתרחשת ותיאופוליטיקה": הרהורים על פועלו והגותו של מרטין בובר בשנים 1939-1933, בתוך: דת ומדינה בהגות היהודית במאה העשרים, עורך אביעזר רביצקי (ירושלים, תשס"ה), עמ' 296-320.

נושא 20: פולמוסי דת ומדינה בעולם הערבי (מאיר)
Meir Hatina, "On the Margins of Consensus: The Call to Separate Religion and State in Modern Egypt," *Middle Eastern Studies* 36 (January 2000), pp. 35-67; Bayly Winder, "Islam as the State Religion: A Muslim Brotherhood View in Syria", *The Muslim World* 44 (1954), pp. 215-226.

נושא 21: פולמוסי דת ומדינה בישראל (בני)
מנחם פרידמן, "ואלה תולדות הסטטוס-קוו: דת ומדינה בישראל", המעבר מיישוב למדינה 1947-1949: רציפות ותמורות, עורכת ורדה פילובסקי (חיפה, תש"ן), עמ' 47-79.

נושא 22: הפרדת דת ומדינה: ישעיהו ליבוביץ' (בני)
גילי זיוון, 'הפרדת הדת מן המדינה והמשמעות הדתית של מדינת ישראל בהגותם של ישעיהו ליבוביץ', אליעזר גולדמן ודוד הרטמן', בתוך: דת ומדינה בהגות היהודית במאה העשרים. עורך: אביעזר רביצקי (ירושלים, תשס"ה), עמ' 431-448.

נושא 23: שבירת גבולות לאומיים: אל-קאעדה ודאע"ש (מאיר)

Laura Mansfield, *His Own Words: Translation and Analysis of the Writings of Dr. Ayman al-Zawahiri* (Old Tappan, N.J., 2006), pp. 205-225; קאנטס'מק ויליאם
על פי דאעש: חזון אחרית הימים של ארגון המדינה האסלאמית (קריית גת: דני ספרים, 2016), עמ' 166-197.

נושא 24: פרספקטיבה (מאיר ובני)
ישעיהו צ'רלס ליבמן, "קיצוניות כנורמה דתית", בתוך: קנאות דתית, עורכים: מאיר ליטבק ואורה לימור (ירושלים, תשס"ח), עמ' 27-42; אלברט באומגרטן, 'לאפיון הקנאות הדתית', שם, עמ' 43-56.

חומר לקריאה נוספת:

נושא 1: מבוא (א): נאורות, מסורת ומודרנה (מאיר); הרעיון הלאומי במאה ה-19 באירופה (בני) אביהו זכאי, הסרת הקסם מהעולם: דת ומדע בראשית העת החדשה (תל אביב, 2018), עמ' 296-265; אנתוני סמית, האומה בהיסטוריה (ירושלים, תשס"ג), עמ' 71-20.

נושא 2: מבוא (ב): הרעיון הסוציאליסטי במאה ה-19 (בני ומאיר) אבנר דה-שליט, סוציאליזם (תל אביב, 1994).

נושא 3: מבוא (ג): זרמים חדשים במחשבה הערבית-האסלאמית של המאה ה-19 (מאיר) ישראל גרשוני, נאורות במצרים הקולוניאלית: מודרניות, לאומיות, קולוניאליזם ומגדר במשנתו של אחמד לוטפי אל-סיד (תל אביב, 2025), עמ' 589-559.

נושא 4: לאומיות יהודית חילונית: הציונות של הרצל, אחד העם וז'בוטינסקי (בני) גדי טאוב, "חירות, לאומיות ודמוקרטיה: מפעלו של הרצל - מבוא", בתוך: בנימין זאב הרצל, מדינת היהודים ואלטנוילנד (תל אביב, תשס"ח), עמ' 9-25; שלמה אבינרי, הרצל (ירושלים, תשס"ח), פרק שביעי, עמ' 144-172; אליעזר שביד, תולדות פילוסופיית הדת היהודית בזמן החדש, ג1 (ירושלים, תשס"ג), עמ' 177-203.

נושא 8: לאומיות דתית יהודית: הציונות הדתית של הרב קוק (בני) שלמה אבינרי, הרעיון הציוני לגווניו (תל אביב, תש"ס), עמ' 145-173.

נושא 11: לאומיות דתית ערבית: האחים המוסלמים (מאיר) מאיר חטינה ואורי קופרשמידט, "מבוא: מאגודה לתנועה", בתוך: האחים המוסלמים: חזון דתי במציאות משתנה, עורכים: מאיר חטינה ואורי קופרשמידט (תל אביב, 2012), עמ' 54-12.

נושא 12: אנטי-ציונות דתית: יצחק ברויאר (בני) מאיר סידלר, "בין 'אווה איום' ל'כלי' בידי ההשגחה העליונה: הציונות בתפיסתו הלאומית של יצחק ברויאר", בתוך: מאה שנות ציונות דתית, עורכים: אבי שגיא ודוב שוורץ (רמת גן, תשס"ג), כרך א, עמ' 224-213.

נושא 13: אנטי-לאומיות דתית: הרבי ממונקאטש (בני) לוי יצחק קופר, "נגד זרמי המים הזידונים": האדמו"ר ממונקאטש ר' חיים אלעזר שפירא", בתוך: הגדולים: אישים שעיצבו את פני היהדות החרדית בישראל (ירושלים, תשע"ז), עמ' 291-259; מוטי ענברי, "אקטיביזם משיחי בפועלו ובהגותו של הרב חיים אלעזר שפירא ממונקאטש בין שתי מלחמות עולם", קתדרה 149 (תשע"ד), עמ' 104-77.

נושא 14: אנטי-לאומיות אסלאמית: סייד קוטב (מאיר) סיד קוטב, מניפסט האסלאם הרדיקלי: ציוני דרך (תל אביב, 2011), עמ' 102-75.

נושא 15: אנטי-לאומיות אסלאמית: איתואללה ח'ומיני (מאיר) מאיר ליטבק, "שלטון חכם ההלכה באיראן: חזון ומציאות", המזרח החדש מ"ב (תשס"א), עמ' 184-167.

נושא 17: סוציאליזם לאומי חילוני בעולם הערבי: הבעת' והנאצריזם (מאיר)
קריאה מומלצת: יצחק אורון, "מפלגת התחייה הערבית הסוציאליסטית: תולדותיה ורעיונותיה", בתוך:
זאב גולדברג (עורך), הסוציאליזם הערבי (תל אביב: בית ברל, 1970), עמ' 89-120.

נושא 19: סוציאליזם אוטופי ציוני דתי-לא-אורתודוקסי: מרטין בובר (בני)
שמואל הוגו ברגמן, הוגי הדור (ירושלים, תשמ"ד), עמ' 179-207.

נושא 20: פולמוסי דת ומדינה בעולם הערבי (מאיר)
דוד מנשרי, דת ומדינה במזרח התיכון (תל אביב, 2006).

נושא 21: פולמוסי דת ומדינה בישראל (בני)
צוות המכון הישראלי לדמוקרטיה, "היחס בין הדת והמדינה" (2022), גישה מקוונת:
<https://www.idi.org.il/articles/16349>

נושא 23: שבירת גבולות לאומיים: אל-קאעדה ודאע"ש (מאיר)
אוריה פורמן, "האם המדינה האסלאמית שכונן ארגון דאע"ש היא בגדר ח'ליפות", בתוך: עבר מתעתע:
מיתוס, היסטוריה וזיכרון בחברות אסלאמיות ובחברה הישראלית עורכים: מאיר חטינה וישראל גרשוני
(תל אביב: רסלינג, 2021), עמ' 167-201; J Haroro et al. *Reader ISIS The*:
Millstone Texts for the Islamic State Movement (London, 2020), pp. 149-160.

נושא 24: פרספקטיבה (מאיר ובני)
עמנואל סיון, גבריא'ל א' אלמונד ור' סקוט אפלבי, קנאות דתית מודרנית: יהדות, נצרות, איסלאם,
הינדואיזם (תל אביב, 2004), עמ' 29-107.

מרכיבי הציון הסופי:
הגשת עבודה מסכמת / פרויקט גמר / מטלת סיכום / מבחן בית / רפרט 80 %
מצגת / הצגת פוסטר / הרצאה / סמינר / פרוסמינר / הצעת מחקר 20 %

מידע נוסף / הערות: